

СУДОУСТРІЙ

DOI <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2025.60.349161>

УДК 340.132

Т. В. Степанова, доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра конституційного права та правосуддя
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна
e-mail: t.stepanova@onu.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7419-0770>

ПРИНЦИП ЦИФРОВОЇ ДОСТУПНОСТІ ПРАВОСУДДЯ

У статті досліджується принцип доступності правосуддя, а також обґрунтовується потреба у виділенні принципу цифрової доступності правосуддя як окремого самостійного принципу судочинства. Підкреслено, що принципи правосуддя є фундаментальними засадами судової діяльності, які визначають її зміст, мету та межі, забезпечують законність, справедливість, ефективність і довіру суспільства до судової системи.

Окремо розглядається сутність цифрової доступності як закономірного результату розвитку судової системи та трансформації суспільства в інформаційну епоху. Цифрова доступність правосуддя формується під впливом об'єктивних соціальних і технологічних змін, що характеризуються глобалізацією, підвищеною мобільністю громадян, збільшенням обсягу правових спорів та появою нових правових ризиків, зокрема кіберзлочинів і цифрових правопорушень. У статті показано, що цифрова доступність правосуддя забезпечує оперативний і безперешкодний доступ до судових послуг, що передбачає можливість подання позовних заяв, скарг та інших процесуальних документів в електронній формі, отримання своєчасної інформації про стан справи та результати розгляду. Вона сприяє персоналізації процесуальної інформації, надаючи кожному учаснику процесу змогу отримувати дані, що стосуються саме його справи, у зручному форматі та з урахуванням індивідуальних особливостей і потреб.

Крім того, цифрова доступність стимулює індивідуалізацію процесуальної діяльності, даючи змогу суду й учасникам процесу оперативно узгоджувати строки, подавати документи та брати участь у судових засіданнях у режимі відеоконференцій незалежно від їхнього географічного положення чи фізичних обмежень. Вона забезпечує чітке визначення та дотримання процесуальних прав учасників та суду, зменшуючи ризик порушень і забезпечуючи прозорість і контроль на всіх стадіях процесу. Цифрові інструменти, як-от електронні кабінети, автоматизовані системи повідомлень, відеоконференції та Єдина судова інформаційно-комунікаційна система, не лише сприяють реалізації цих функцій, але й підвищують ефективність, оперативність та відкритість судового процесу, забезпечуючи одночасно стандартизовану організацію документообігу та можливість адаптації процедур під конкретні обставини справи.

Доводиться, що цифрова доступність правосуддя не є частиною загального принципу доступності, а виступає самостійним принципом судочинства, що відповідає сучасним тенденціям розвитку правової системи, технологічному прогресу та новим соціальним викликам.

Ключові слова: принципи процесу, суд, правосуддя, судочинство, право на судовий захист.

Сучасна судова практика свідчить, що реальне дотримання принципів правосуддя, а не лише їх формальне закріплення, є передумовою ефективного судового захисту прав людини. У цьому контексті особливої уваги заслуговує принцип доступності правосуддя, який безпосередньо впливає на можливість кожного громадянина реалізувати гарантоване Конституцією України право на судовий захист.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблеми принципів займалися С. С. Алексєєв, І. Кравченко, В. А. Кройтор, О. Ф. Скакун, С. Я. Фурса, Г. А. Цірат, М. Й. Штефан, а безпосередньо принцип доступності вивчали І. Є. Марочкін, І. О. Русанова, Н. Ю. Сакара та деякі інші дослідники. Проте вказані дослідження були проведені здебільшого давно, а в Україні тривають судова реформа, диджиталізація судових процесів, впроваджена система «Електронний суд». У таких умовах питання доступу до правосуддя стає одним із ключових для державної політики у сфері правосуддя та набуває нової хвилі актуальності.

Виклад основного матеріалу. Принцип є найважливішою частиною всього (*principium est potissima pars cujunque rei*). Етимологічне значення латинського слова принцип (*principium*), як відомо, тотожне значенням термінів «основа», «початок», «основоположення», «керівна ідея».

Н. Ю. Сакара слушно зазначає, що «доступність правосуддя – це певний стандарт, який відбиває вимоги справедливого й ефективного судового захисту, що конкретизуються в необмеженій судовій юрисдикції, належних судових процедурах, розумних строках і безперешкодного звернення будь-якої зацікавленої особи до суду» [2, с. 47].

Міжнародні стандарти, зокрема практика Європейського суду з прав людини, також надають цьому питанню великого значення, розглядаючи доступність судового захисту як елемент права на справедливий суд (ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). Недостатній рівень доступу до суду або надмірні процесуальні бар'єри кваліфікуються ЄСПЛ як порушення конвенційних гарантій.

09.07.2002 Конституційний Суд України рішенням № 15-рп/2002 у справі № 1-2/2002 поставив крапку в цьому питанні, встановивши, що положення частини другої ст. 124 Конституції України щодо «поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, що виникають у державі, в аспекті конституційного звернення необхідно розуміти так, що право особи (громадянина України, іноземця, особи без громадянства, юридичної особи) на звернення до суду за вирішенням спору не може бути обмежене законом, іншими нормативно-правовими актами» [3]. І хоча вказане рішення досліджувало складову досудового порядку врегулювання спорів, воно стало відправним для розуміння принципу доступності правосуддя в широкому сенсі цього слова.

Однак подальша диджиталізація судового процесу, як «глибинна трансформація, проникнення цифрових технологій щодо оптимізації та автоматизації бізнес-процесів, підвищення продуктивності та покращення комунікаційної взаємодії зі споживачами» [4, с. 34], підсвітила нові напрями дослідження засад судочинства.

Як зазначено в Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації, схвалений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 № 67-р, цифровізація – це «насичення фізичного світу електронно-цифровими пристроями, засобами, системами та налагодження електронно-комунікаційного обміну між ними, що фактично уможливорює інтегральну взаємодію віртуального та фізичного, тобто створює кіберфізичний простір». Можна спостерігати, що вітчизняний законодавець частіше оперує поняттям «цифровізація». Тому в поєднанні з терміном «доступність» більш коректним видається вживання словосполучення «цифрова доступність».

Спробуємо довести, що цифрова доступність правосуддя є не однією зі складових доступності правосуддя, а окремим принципом.

На цей час принцип доступності трактується як багатовекторний, що охоплює такі елементи, як обсяг судового захисту, належна судова процедура та розумні строки розгляду справи. Окремі дослідники до структури доступності правосуддя також відносять «право бідності» – інститут процесуального права, який визначає умови та порядок надання пільг у сплаті судових витрат залежно від майнового стану особи з метою реалізації її права на судовий захист [2, с. 220].

Для виокремлення нового принципу виходитимемо з вдалого, на нашу думку, розуміння принципів судочинства як «найзагальніших, основних, базисних і фундаментальних положень, котрі стали результатом розвитку сфери розгляду і вирішення правових спорів і зумовлені об'єктивною дійсністю, забезпечені можливістю їх примусової реалізації, стабільні і закріплені в процесуальному законодавстві у вигляді норм-принципів або виводяться із окремих його норм, реалізуються на одній чи кількох стадіях процесу, впливають на індивідуалізацію

процесуальної діяльності, покликані визначити і встановити необхідний статус учасників процесу, належні їм процесуальні права, положення суду як органу, чия діяльність спрямована на досягнення своєчасного, неупередженого розгляду судових справ» [5, с. 315].

Зі вказаного визначення можна вивести декілька основних ознак принципів судочинства:

- 1) ці засади стали результатом розвитку сфери розгляду та вирішення правових спорів і зумовлені об'єктивною дійсністю;
- 2) забезпечені можливістю їх примусової реалізації;
- 3) реалізуються на одній чи кількох стадіях процесу;
- 4) стабільні й закріплені в процесуальному законодавстві у вигляді норм-принципів або виводяться з окремих його норм;
- 5) впливають на індивідуалізацію процесуальної діяльності;
- 6) покликані визначити і встановити належні учасникам процесу та суду процесуальні права.

Розглянемо вказані ознаки щодо принципу цифрової доступності правосуддя.

Зміна способу комунікації у суспільстві, де електронні сервіси стали основною формою взаємодії між громадянином і державою, є об'єктивною дійсністю, у якій ми всі сьогодні існуємо. Не визнавати цей факт безглуздо.

Розвиток цифрової доступності є об'єктивно зумовленим процесом, що відповідає тенденціям суспільного розвитку, трансформації правосвідомості та глобальним викликам сучасності. Він відображає не лише технологічний прогрес, але й прагнення правової системи до підвищення ефективності, прозорості та справедливості судового захисту в умовах нової цифрової реальності. Тому цифрова доступність правосуддя є закономірним результатом еволюції судової системи, що відображає перехід суспільства до інформаційної епохи та нових форм взаємодії між державою і громадянами. Упродовж останніх десятиліть розвиток правосуддя супроводжується активним упровадженням інформаційно-комунікаційних технологій, які не лише спростили процес розгляду та вирішення правових спорів, а й змінили саму природу доступу до судового захисту. Україну історично підштовхнули до появи цього принципу не тільки пандемія та військовий стан, але й загальна глобалізація, мобільність населення, зростання кількості правових конфліктів, поява нових ризиків (у тому числі кіберзлочинів та цифрових правопорушень).

Цифрова доступність правосуддя на сьогодні є гарантованою можливістю звернення до суду, розгляду справи та навіть примусової реалізації судових рішень. Цивільний процесуальний кодекс України, Господарський процесуальний кодекс України та Кодекс адміністративного судочинства України встановлюють чітке положення, що заявник у разі звернення визначається з формою подання процесуальних документів і доказів. Якщо він подає первісні документи в електронному вигляді, то і в подальшому всі документи та докази мають подаватися в електронному вигляді і лише як виняток суд може дозволити надання доказів в іншій формі.

Відповідно до положень указаних кодексів «адвокати, нотаріуси, державні та приватні виконавці, арбітражні керуючі, судові експерти, органи державної влади та інші державні органи, зареєстровані за законодавством України як юридичні

особи, їх територіальні органи, органи місцевого самоврядування, інші юридичні особи, зареєстровані за законодавством України, реєструють свої електронні кабінети в Єдиній судовій інформаційно-комунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами, в обов'язковому порядку. Інші особи реєструють свої електронні кабінети в Єдиній судовій інформаційно-комунікаційній системі або її окремій підсистемі (модулі), що забезпечує обмін документами, в добровільному порядку» [6].

Диджиталізація пронизує всі стадії судового процесу, оскільки технічні можливості сформовані вже і для проведення засідань у режимі відеоконференцій, і для подання апеляційних та касаційних скарг через електронний кабінет, і для примусового виконання судових актів, для якого створена «Автоматизована система виконавчого провадження».

Порядок подання електронних документів чітко встановлений процесуальним законодавством, а також регулюється низкою інших нормативно-правових актів, зокрема Законами України «Про електронні документи та електронний документообіг» та «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах». Тому доречно зробити висновок, що ознака «стабільності і закріплення в процесуальному законодавстві у вигляді норм-принципів або виведення із окремих його норм» також наявна.

Сучасний розвиток судової системи в умовах цифровізації суспільства призвів до глибинних змін у характері процесуальної діяльності. Однією з ключових тенденцій цього процесу є індивідуалізація судочинства, тобто пристосування процедурних механізмів до особливостей конкретної справи, потреб сторін та їхнього процесуального статусу. У цьому контексті цифрова доступність правосуддя виступає не лише технічним засобом оптимізації судового процесу, а й фактором, який формує нову якість судової діяльності – персоналізоване правосуддя.

Дійсно, завдяки електронним кабінетам сторін, онлайн-засіданням, автоматизованим системам повідомлень та електронному документообігу кожен учасник процесу може взаємодіяти із судом у зручні для нього способи і час, що дає змогу забезпечити індивідуальний доступ до судових послуг.

Крім того, цифрова доступність забезпечує персоніфікацію процесуальної інформації. Замість уніфікованого, стандартизованого процесу, орієнтованого на формальні вимоги, сучасне судочинство дедалі більше набуває персоналізованого характеру. А наявність шаблонів процесуальних документів спрощує судовий процес і сприяє процесуальній економії.

Одним із фундаментальних завдань правосуддя є гарантування учасникам процесу та суду належних процесуальних прав, що забезпечують ефективність, законність і справедливість судочинства. Цифрова доступність судочинства виступає важливим інструментом реалізації цього завдання, оскільки вона надає можливість визначити, чітко закріпити та забезпечити дотримання процесуальних прав всіх учасників.

Наявність електронного кабінету, наприклад, має функціонал автоматичної системи повідомлень, що забезпечує учасників інформацією про строки, порядок подання документів, отримання нових документів від суду або інших учасників

справи, черговість слухань та зміст рішень. Отже унеможлиблюється порушення прав через недоступність процесуальної інформації.

Крім того, цифрова доступність судочинства сприяє встановленню та контролю прав суду, оскільки суд має можливість оперативно отримувати матеріали справи, перевіряти дотримання процесуальних строків, контролювати виконання процесуальних дій і забезпечувати дотримання законності у взаємодії зі сторонами.

Таким чином, усі ознаки принципу судочинства властиві принципу цифрової доступності правосуддя. Із вказаного можна зробити висновок, що цей принцип може бути виокремлений як самостійний і отримати свій рівень досліджень та розвитку.

Висновки. Проведений аналіз дає можливість стверджувати, що принцип цифрової доступності правосуддя є закономірним результатом розвитку судової системи та трансформації суспільства в інформаційну епоху. Він забезпечує не лише формальний доступ до судового захисту, а й реальну можливість участі в процесі та примусового виконання рішень. Цифрова доступність сприяє індивідуалізації процесуальної діяльності, персоналізації судочинства та чіткому визначенню процесуальних прав учасників і суду. Завдяки цьому принцип стає ефективним інструментом реалізації фундаментальних засад правосуддя. Видається доцільним розглядати цифрову доступність правосуддя як самостійний принцип судочинства, що потребує окремого наукового дослідження та практичного розвитку.

Список використаної літератури

1. Cappelletti M. Garth B. Access to Justice: The Worldwide Movement to Make Rights Effective: A General Report. *Access to Justice*. Milan, 1979. Vol. 1. 181 p.
2. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : монографія. Харків : Право, 2010. 256 с.
3. Рішення Конституційного Суду України від 09.07.2002 № 15-рп/2002 у справі № 1-2/2002. *Вісник Конституційного суду України*. 2002. № 4. С. 17.
4. Гусєва О. Ю., Легомінова С. В. Діджиталізація – як інструмент удосконалення бізнеспроцесів, їх оптимізація. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2018. № 1 (23). С. 33–39. URL: <https://journals.dut.edu.ua/index.php/emb/article/view/1812/1722>
5. Тимченко Г. П. Принципи судочинства України: методологія дослідження. *Правова держава: Щорічник наукових праць*. 2010. Випуск 21. С. 306–317. URL: <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/handle/123456789/36857>.
6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо уточнення обов'язків учасників судової справи : Закон України від 19.10.2023 № 3424-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3424-20#n17>.

References

1. Cappelletti, M., & Garth, B. (1979). *Access to justice: The worldwide movement to make rights effective: A general report* (Vol. 1). Giuffrè; Alphen aan den Rijn: Sijthoff and Noordhoff.
2. Sakara, N. Yu. (2010). *Problema dostupnosti pravosuddia u tsyvilnykh spravakh: monohrafiia* [The problem of access to justice in civil cases: A monograph]. Pravo.
3. Constitutional Court of Ukraine (2002). *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 09.07.2002 No. 15-rp/2002 u spravi No. 1-2/2002* [Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated July 9, 2002, No. 15-rp/2002 in case No. 1-2/2002]. *Visnyk Konstytutsiinoho sudu Ukrainy* [Herald of the Constitutional Court of Ukraine], (4), 17.

4. Husieva, O. Yu., & Lehominova, S. V. (2018). Didzhytalizatsiia – yak instrument udoskonalennia biznesprotsesiv, yikh optymizatsiia [Digitalization as a tool for improving business processes and their optimization]. *Ekonomika. Menedzhment. Biznes [Economics. Management. Business]*, (1), 33–39. <https://journals.dut.edu.ua/index.php/emb/article/view/1812/1722>.
5. Tymchenko, H. P. (2010). Pryntsypy sudochynstva Ukrainy: metodolohiia doslidzhennia [Principles of justice of Ukraine: Methodology of research]. *Pravova derzhava: Shchorichnyk naukovykh prats [Constitutional State: Yearbook of Scientific Works]*, (21), 306–317. <https://nasplib.isofts.kiev.ua/handle/123456789/36857>
6. *Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo utochnennia oboviazkiv uchastykiv sudovoi spravy: Zakon Ukrainy vid 19.10.2023 No 3424-IX* [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the clarification of the duties of participants in a court case: Law of Ukraine of October 19, 2023, No. 3424-IX] (2023). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3424-20#n17>

Дата надходження статті: 28.11.2025

Дата прийняття статті: 22.12.2025

Опубліковано: 30.12.2025

T. V. Stepanova, Doctor of Juridical Sciences, Professor, Head of the Department
Odesa I. I. Mechnikov National University
Department of Constitutional Law and Justice
24/26 Frantsuzkyi Blvd, Odesa, 65058, Ukraine
e-mail: t.stepanova@onu.edu.ua
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7419-0770>

PRINCIPLE OF DIGITAL ACCESS TO JUSTICE

Summary

The article examines the principle of access to justice and substantiates the need to distinguish the principle of digital access to justice as a separate and independent principle of judicial proceedings. It is emphasized that the principles of justice constitute the fundamental foundations of judicial activity, defining its content, purpose, and scope, and ensuring legality, fairness, efficiency, and public trust in the judicial system.

Particular attention is given to the essence of digital accessibility as a natural consequence of the development of the judicial system and the transformation of society in the information age. Digital access to justice is shaped by objective social and technological changes, characterized by globalization, increased citizen mobility, a growing volume of legal disputes, and the emergence of new legal risks, including cybercrime and digital offenses. The article demonstrates that digital access to justice ensures prompt and unobstructed access to court services, including the possibility of submitting claims, complaints, and other procedural documents in electronic form, as well as receiving timely information about the status of cases and the outcomes of their consideration. It facilitates the personalization of procedural information, allowing each participant to receive data specifically related to their case in a convenient format and taking into account individual characteristics and needs.

Moreover, digital accessibility stimulates the individualization of procedural activity, allowing the court and participants to promptly coordinate deadlines, submit documents, and participate in hearings via videoconferencing, regardless of their geographic location or physical limitations. It ensures the clear definition and observance of procedural rights of both participants and the court, reducing the risk of violations while providing transparency and control at all

stages of the process. Digital tools, such as electronic case files, automated notification systems, videoconferencing, and the Unified Judicial Information and Communication System, not only facilitate the implementation of these functions but also enhance the efficiency, timeliness, and openness of judicial proceedings, while simultaneously ensuring standardized document management and the ability to adapt procedures to the specific circumstances of each case.

It is argued that digital access to justice is not merely a component of the general principle of access to justice, but constitutes an independent principle of judicial proceedings, reflecting contemporary trends in the development of the legal system, technological progress, and new social challenges.

Keywords: principles of procedure, court, justice, judicial proceedings, right to judicial protection.